

"Sevdiyim əsər" layihəsində yazırların, elm, sənət adamlarının ən çox sevdikləri əsər haqqında söhbət açıraq. Budəfəki həmsöhbətimiz "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru, Əməkdar incəsənət xadimi İntiqam Qasımszadədir. İntiqam müəllimin sevdiyi Yusif Səmədoğlunun "Qətl günü" romanıdır.

- Hansı məziyyətlərinə və bədii keyfiyyətlərinə görə "Qətl günü" romanı sizin sevdiyiniz əsərdi?

- Bir əsəri seçib haqqında danışmaq çətinidir. Ola bilməz ki, müəyyən qədər mütaliəsi olan adam bir əsərin üzərində dayansın. İnsanın sevimli əsəri illər boyu dəyişir. 6-7-ci siniflərdə oxuyanda ən sevdiyim əsər "Qılinc və qələm" idi. Ondan sonra Cek Londonun "Dəniz canavarı" romanı oldu. Xarici əsərləri mən əsasən rus dilində oxumuşam. Çünki rus dilində yaxşı tərcümələr daha çoxdur. Rusiyada tərcümə məktəbi çox güclüdür. Sonra Kafkanın əsərlərini sevdim və sair və ilaxır. İnsan yaşa dolduqca anlayır ki, dünya böyükdür, elə ədəbiyyat da... Ədəbiyyat okeanına daha dərindən baş vurduqca insanın sevdiyi əsərlər dəyişir. Ona görə də bu layihə üçün əsər seçməyə sizdən vaxt istədim. Düşündüm ki, rus ədəbiyyatından başqa dünya ədəbiyyatından olan kitabları mən orijinaldan oxumamışam. Yeni, mənim oxuduğum kitabların əksəriyyəti tərcümə kitablarıdır. Və nəsrin də, ümumiyyətlə, ədəbiyyatın da materialı dildir. Yaxşı mətnlər 60-70 faiz dilin gözəlliyi sayəsində yaranır. Beləliklə, götür-qoy edə-edə qərara gəldim ki, öz dilimizdə ən sevdiyim əsər "Qətl günü"dür. Niyə mən bu əsəri sevirəm? Əvvəla bir məsələni qeyd etmək istəyirəm. Yusif Səmədoğlu bu romanı 1984-cü ildə "Azərbaycan" jurnalına verdi. Nəşr olunmamışdan qabaq roman redaktəyə verildə bu əsəri biz 4-cü nömrəyə planlaşdırırdıq. O zaman "Azərbaycan" jurnalının redaktoru yox idi. İsa İsmayilzadə müavin idi, mən isə məsul katib. Əl-ələ verib jurnalı çıxarırdıq. 4-cü nömrədə bu roman dərc olunmadı. Əsəri Qılavlıtdən Mərkəzi Komitəyə göndərdilər. Mərkəzi Komitədə də 2 ay, 3 ay gözlətdilər. Bizə deyirdilər ki, siz başqa əsərləri dərc edin, nömrəni saxlamayın, amma biz gözlədik. Çünki başqa mətnləri dərc etsəydik, o roman çap olunmayacaqdı. Axır ki, iyun ayında "Qətl günü" çıxdı. Çıxan kimi də ədəbi mühitdə əsər bomba kimi partladı. Oxucuların bu əsəri belə sevməsinin əsas səbəbi onun məhz dil sərrafı Yusif Səmədoğlunun qələmindən çıxması idi. Əgər əsərdə dil yüksək səviyyədədirsə, əsər peşəkar tərəfindən ustalıqla işlənsə, o oxucular tərəfindən mütləq seviləcək. Siz əsəri oxuyarkən görürsünüz ki, bu dil nə qədər bizim milli, nə qədər xəlqi və bədii dildir. Azərbaycan dilinin qatlarının, demək olar ki, hamısı bu romanda var. Məsələn, əsər Zülfüqar əminin xəstəliyi ilə başlayır. Orada kənd dilinin ən gözəl məziyyətlərini görürük. Bu dillə biz o insanların sanki səsinə eşidir, özlərini görürük. Və yazıçı təsvirləri ilə, yazıçının qələmi ilə həmin insanların ən incə özünəməxsusluqları realist strixlərlə, Onların hər biri canlıdır, diridir, - fərqlidir. Bəziləri hesab edir ki, bu, sovet quruluşuna qarşı yazılmış əsərdir, təkcə sovet quruluşuna yox, digər rejimlərə qarşı da bu romanda etiraz var. Romanda 1937-ci ildəki repressiya hadisələri də qələmə alınıb. Bu cür məqamlar yanğılı yerimiz olduğu üçün həmin dövrdə bu əsər bizə çox təsir etdi. Ancaq, məsələ təkcə bununla bitmir! Romandakı bütün hadisələrin mahiyyətində bir şər var. Bu şər qüvvələr əksər quruluşlarda olub, bu gün də mövcuddur. Və böyük yazıçılar heç vaxt öləri şeyləri qələmə almırlar. Onlar ümumiləşdirib bütün dövrlərin problemlərini yazırlar. Əsərdə bir yer var, hökmdar Xacə Ənvərə deyir ki, qaladakı şairlər nə istədi: Ənvər də deyir, o şairlər başqa bir şairin başını istədilər. Hökmdar o zaman deyir ki, əgər bir məmləkətdə şair şairin başını istəyirsə, o məmləkəti işğal etmək də olar, yer üzündən silmək də. Artıq bizim üçün bir qorxu qalmayıb. Və sonra əsər boyu görürük ki, hökmdar o məmləkəti yerlə yeksan

edir. Hökmdar özü də şərin təmsilçisiydi. Onun qulağına gələn səs Baba Kahıdan gələn uğultudur. O səs Allahın qəzəbidir. Bütün yer üzündə baş verən ədalətsizliyə, haqsızlığa qarşı Allahın qəzəbi sanki külək kimi baş qaldırır.

- Baba Kaha nəyin simvoludur əsərdə?

- Baba Kaha, əslində, ədalətin simvoludur. O yerdə ki, zülm, haqsızlıq həddini aşır, Baba Kahada külək baş qaldırır, tufan olur və az qala Yer kürəsini dağdır. Digər tərəfdən də, Baba Kaha özü də bir şərdir ki, gəlib insanların üzərindən keçib gedir. Baba Kaha ikili mahiyyəti olan simvolik obrazdır.

- Bu gün aktual olan postmodernist gedişləri Yusif Səmədoğlu 80-ci illərdə etmişdi. O vaxt ədəbi mühitdə bu gedişlər necə qarşılanmışdır?

- Müəyyən adamlar - bədxahlar oradakı bəzi səhnələri Bulqakovun "Master və Marqarita"sına bənzədirdilər. Ancaq, mən "Master və Marqari-

Kirli Kir danışır, qəbul edirdim bunu. Fikir verin, Yusif başqa bir heyvan seçməyib. Bildiyimiz kimi, siçovullar heyvanat aləmində ən ağıllılardan hesab olunurlar, onların beyni hələ tam öyrənilməyib. Bir xətirə danışacağam: Yusif o zamanlar "Ulduz" jurnalının baş redaktoru idi, biz də "İçərişəhər" metrosu ilə üzbəüz yeddi mərtəbədə işləyirdik. Tez-tez Yusifin yanına gedib-gəlirdim. Bir gün qapını açdım gördüm ki, Yusif pəncərənin altındakı radiatorun yanında döşəməyə nə isə atır. Baxdım ki, ətrafında 6-7 siçovul balası var, Yusif əlindəki çörək qırıntılarını onların qabağına tökür, onlar da yeyirlər. Qapının səsinə Yusif döndü və astaca dedi ki, Kirli Kirin balalarıdır, gəliblər...

- Kirli Kirlə söhbət zamanı çox həqiqətlər aydınlaşır. Həqiqətlərin məhz zibillikdə açılması çox dəhşətli məqamdır...

- Elədir, amma siçovulla harada rastlaşmaq olar? Zibillikdə. Mənə elə gəlir ki, bu məqam çox maraqlı ədəbi manevidir.

İnsan xisləti dəyişmir

İntiqam Qasımszadə: "Adam öz aqibətinin yaxınlaşdığını hiss edəndə, insanlara qarşı yaxşı olmaq istəyir"

ta"nı tam oxumuşdum, bu söhbətlərdən sonra götürüb yenə oxudum. O roman tamam başqa quruluşlu mətnidir. Mən Bulqakovun böyüklüyünə şəkk eləmirəm, ancaq o əsərdə fraqmentarlıq çoxdur, sanki, hadisələr səpələnib. Bütöv, tam bir konstruksiya yoxdur. Rus ədəbiyyatşünaslığında da bu barədə kifayət qədər deyilib.

- Bu əsərə "səpələnmiş incilər" deyirlər...

- Bulqakov o inciləri sonacan düzə, bir yerə yığa bilməyib. Yusifin əsəri isə dağınıq deyil, o roman tam bir konsepsiya üzərində qurulub. Əsərdə üç lay - müasir, yaxın tarix və orta əsrlər - var. "Qətl günü"ndə tam realist səhnələr, Tatar Temirin Zülfüqarla söhbətləri, meişət söhbətlərindən yaxın keçmişə elə keçir ki, irreal, mistik hadisələri hiss etmirik, bir də görürük başqa mühitdəyik. Elə əsərlər var onlardakı sərhədlər görünür. Reallıqla yuxu, mistika ilə reallıq arasındakı keçidlər, tikişlər bilinir. Pencəyi tikən gerek elə tikə ki, o tikişlər seçilməsin. Yusifin əsəri, bax, elə tikilib, o keçidlər hiss olunmur.

- Əsəri oxuyarkən zamanlar dəyişsə də, oxucunun ovqatı dəyişmir...

- Bəli. Yusifin də elə əsas məqsədi bu olub. Əvvəldə dediyimiz əsərin ideya məzmunu ilə bağlıdır ki, əsrlər, dövrlər keçir, bir-birini əvəz edir, amma insanların qəddarlıq və hakimiyyət hərisliyi, insan xisləti dəyişmir. Muxtar Kərimilər dəyişməmişlər, onlardan bütün dövrlərdə var. Əsərdə ən maraqlı obrazlardan biri Kirli Kirdir... Əsəri oxuyanda heyret eləməyirdim ki,

- Romanda günah və bağışlanmaq hissələrinin paralelliyi var. İstədim bu barədə danışasınız...

- Ümumiyyətlə, zülmün və haqsızlığın axırı cəzadır. Və son nəticədə ədalət qalib gəlir. Haqsızlar öz cəzasını alır. Nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına - insan necə yaşayıbsa, aqibəti də elə olmalıdır.

- Yusif Səmədoğlu "Qətl günü" romanını qızları Mehriban və Huma-ya ithaf edib. Bu məsələ o dövrdə necə qarşılandı?

- Yusifi tanıyanların hamısı bilirdi ki, onda qeyri-adi atalıq sevgisi var. Yusif qızları ilə nəfəs alırdı. Uşaqlar yatanda gedib qulaq verirdi ki, görsün onlar necə nəfəs alırlar, duysun bunu. Ona görə də, onu tanıyan bir adam kimi, o dövrdə romanın qızlarına ithaf edilməsi şəxsən mənə qeyri-adi gəlməmişdi. Hamı bu ithafı bir ata sevgisi kimi qəbul etdi.

- Əsər uzun müddətə yazılıb...

- Bəli, iyirmi ilə. Bir dəfə 1965-ci ildə mən Yusiflə gəlmişdim. Anar da, Vaqif Səmədoğlu da orada idi. Hərdən biz indiki gənclər kimi yığışırdıq, ədəbiyyat söhbətləri edirdik, yeyib-içirdik. O, məni bir kənara çəkdi. Sanki dinləyicisini, oxucusunu atırdı, onunla bölüşmək istəyirdi. Dedi ki, bir böyük yazı yazıram, gəl ondan sənə oxuyum, gör necə başlayır, necə gedir. 26 səhifəlik yazı idi. Əsərin əvvəlini oxudu. Sonralar tez-tez ondan soruşurdum ki, roman yazırdın, necə oldu? Deyirdi, hələ qalıb. Bax, beləcə, 84-cü ildə birdən Yusif "Qətl günü"nü ortalığa çıxardı. Təbii ki, iyirmi il ərzində Yusif o romanı hər gün işləməmişdi. O əsərdə

elə mətləblər, elə laylar var ki, sovet senzurasında o zamanlar buna görə yazıçıya mane olurdular. Sonra o sətiraltı mənaları tapıb, yenidən girişib yazı-yaza iyirmi ilə bitirmişdi.

- Əsərdə çoxlu el məsəlləri var. İstədim bu barədə danışasınız...

- Yusif Səməd Vurğunun ailəsində doğuldu, şəhərdə yaşadı, məktəbə getdi, əlaçı oldu, qızıl medalla bitirdi, sonra Moskvaya oxumağa yollandı və s. Bunlara baxmayaraq, Yusif qədər təmiz dildə yazan yazıçımız çox azdır. Ancaq şəhərdə böyümüş birinin bu cür mükəmməl əsər yaratmağı maraqlı idi. "Bir cənub şəhərində" filminin ssenari müəllifi, bildiyiniz kimi, Rüstəm İbrahimbəyovdur, "Uşaqlığın son gecəsi" filminin ssenari müəllifi isə, Maqşud İbrahimbəyovdur. Yusif o filmlər çəkiləndə kinostudiyanın baş redaktoru idi. Bu filmlərin ssenarisi rus dilində yazılmışdı, hər iki müəllif rusdilli idi. Ancaq bu gün o filmlərdən nə qədər zərb, məsəl qalıb. Onlardakı dialoqları Yusif dilimizə çevirirdi; o, şəhər mühitini də, kəndi də əla bilirdi. Bu yaxın-

larda Moskva televiziyasında gördüm ki, dövrün ən məşhur dramaturqlarından biri deyirdi ki, İtaliyada çox məşhur ssenaristlərdən biri dialoqlarını ona verir ki, sən yaz. Yeni, xaricdə bu yayılmış metoddur. Və o zamanlar dialoqların müəllifi filmlərin titrlərində qeyd olunurdu. Yusif dialoq ustası idi. Və bu əsərdə də siz onun ustalığını görürsünüz. Burda hər xarakterin özünə məxsus dili var, yəni, Tatar Temirlə Zülfüqar kişi eyni cür danışmır. Hər biri ayrı-ayrı səviyyədədir. El dilinin gözəlliyini, zərb-məsəlləri meydana çıxaran da uğurlu dialoqlardır.

- Əsərdə Üfləmə Qasım təlxək ol-sa da, uşaqları xilas edir, həm də şairin əlyazmalarını. Romanda, təlxəyin xilaskar kimi göstərilməsi, sizcə, nəyə işarədir?

- Ümumiyyətlə, tarixən hökmdarların yanında olan təlxəklər həqiqəti deyənələr olublar. Heç kimin cürət edib hökmdara deyə bilmədiklərini təlxəklər dilə gətiriblər. Şekspirin "Kral Lir"ini xatırlayın. Təlxəklər çox zaman bədii ədəbiyyatda Xeyirin daşıyıcıları kimi təmsil olunurlar.

- Romanda tatar, erməni, yəhudi obrazları var. Sizcə, yazıçının müxtəlif xalqların nümayəndələrini eyni anda təsvir etməkdə məqsədi nə idi?

- O dövrdə formal olaraq bəzi əsərlərdə - məsələn, "Bəxtiyar" filmində Bəxtiyar rus qızı ilə evlənir - xalqlar dostluğuna işarə edirdilər ki, sovet birliyi-filan. Ancaq bu, Yusifdə belə deyildi. Bakının özü müxtəlif millətlərin yaşadığı şəhərdir. Məsələn, o vaxt yaxşı həkimlər daha çox yəhudilərdən olurdu. O vaxt Əzizbəyov küçəsindən yuxarı qalxan tərəfdə yəhudi məhəlləsi var idi, hər evin qapısına bir hakimin qapısı yazılmışdı. Yusif bunları görmüşdü. Bax, əsərin böyüklüyü bu idi. İstər, realist qatlar, istər, sürrealist qatlar, mistik laylar o qədər təbiidir ki, biz keçidləri belə hiss etməyirdik. Mənə elə gəlir ki, müasir dünyada da nə qədər izmlər yarınsa da təkcə bir izmdən yapıb "budur gerçək ədəbiyyat" demək yanlışdır. Əsl böyük əsərlər, beləcə, bir neçə izmlərin iç-içə olduğu bədii nümunələrdir.

- Romanda hər kəs öz ölümünü duyur, ancaq hökmdardan başqa...

- Əgər hökmdarlar öz ölümlərini hiss eləsələr, görsələr o zülmələri, o ədalətsizlikləri etməzlər, Şərin yanında olmazlar. Nəinki hökmdarlar, bütün insanlar belədir. Adam öz aqibətinin yaxınlaşdığını hiss edəndə, insanlara qarşı yaxşı olmaq istəyir. Müəllif bir də bunu demək istəyib...

Söhbətləşdi: Fərid Hüseyn